

**AFGANİSTAN’DA ENTELEKTÜEL BİR ŞAHSİYET MİR GULAM
MUHAMMED ĞUBAR VE AFGANİSTAN DER MESİR-İ TARİH ADLI
ESERİNİN MUHTEVASINA
DAİR BİR DEĞERLENDİRME**

**AN INTELLECTUAL PERSONALITY IN AFGHANİSTAN MİR GHULAM
MUHAMMAD GHUBAR AND AN EVALUATION ON THE CONTENT OF
HIS WORK TITLED AFGHANİSTAN
DER MESİR-İ TARİH**

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ*

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 20/03/2025; Düzeltme/Revised: 16/05/2025
Kabul/Accepted: 12/06/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Cite as: Söylemez, Y. Z. (2025). Afganistan’da Entelektüel Bir Şahsiyet Mir Gulam Muhammed Ğubar ve Afganistan Der Mesir-i Tarih Adlı Eserinin Muhtevasına Dair Bir Değerlendirme. DÜMAD (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi), 8(1), 56-79 <https://doi.org/10.58853/dumad.1661643>

Özet

Bu çalışma 1919 sonrası modern Afganistan’ın “Afgan” kimliği altında oluşturmak istediği ulus devlet projesine tarihî olaylar üzerinden katkı sağlayan entelektüel şahsiyetlerden biri olan Mir Gulam Muhammed Ğubar’ın siyasi hayatı ile birlikte Afganistan Der Mesir-i Tarih (Tarih Yolunda Afganistan) adlı eserinin muhtevasını inceleyerek, bu kitabın Afganistan tarihi çalışmasındaki önemi ve Türk tarihine dair yapılacak araştırmalara katkıları dikkate alınarak değerlendirilmelerini konu edinmiştir. Bu doğrultuda onun siyasi hayatı ve eserinin muhtevası ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Asya kıtasında stratejik bir konuma sahip olan Afganistan’ı, Ari göçleri dışında bölgeyi ilk istila eden güç Ahamenişiler’dir. Nitekim Pers hükümdarı Kurus’un Baktria ve Gandahara’yı zaptı ile başlayan süreç onun halefi I. Darius’un (MÖ. 522-486) ordularının bu coğrafyayı tamamen işgal ederek İndus Vadisine inmeye çalışmasından başlayarak 19 Ağustos 1919 tarihinde Modern Afganistan’ın kuruluşuna kadar bu topraklar pek çok medeniyetin gelip geçtiği ve kendinden izler

* Dr. soylemezyusufziya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4356-3271.

bıraktığı bir nokta olmuştur. Bu sürecin ardından Afganistan topraklarında Rus-İngiliz mücadeleleri, ABD ve İran başta olmak üzere işgalci güçlerin nüfuz mücadeleleri ile Taliban'ın iktidar süreçleri yaşanmıştır.

Afganistan pek çok Türk Devletinin üzerinde kurulduğu coğrafya olmasının yanı sıra gerek Hindistan ve Ortadoğu'ya gerekse de Türkistan coğrafyasının farklı noktalarında siyasi, askeri ve ticari geçiş güzergâhı olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu açıdan hazırlanan çalışmada Türk tarihinin yoğun olarak etkileşimde bulunduğu bu noktaya dair önemli eserler kaleme alan Mir Gulam Muhammed Ğubar ve onun Afganistan Der Mesir-i Tarih adlı eserine dair de çalışma sahasını teşkil eden diğer eserlerdeki ifadeler büyük oranda irdelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı ülkemizde üzerinde pek çok devletin kurulmuş olduğu Afganistan'daki tarihsel sürece ve de Türk tarihinin bu coğrafyadaki siyasi hâkimiyet dönemlerine dair bu denli hacimli bir çalışmanın bulunmaması ile birlikte modern Afganistan'daki ulus devlet inşasının önemli mimarlarından biri olan Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın entelektüel rolünü ortaya koymaktır. Bu açıdan hazırlanan çalışmada dönemin müellif ve çağdaş kaynaklarının verdiği bilgiler ışığındaki veriler ortaya koyularak incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi doküman deseni araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırmacılara elde edilen sonuçlar bağlamında değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Modernleşme, Ulus Devlet, Tarih, Siyaset.

Abstract

This study examines the political life of Mir Ghulam Muhammad Ghubar, one of the intellectual figures who contributed to the nation-state project that modern Afghanistan wanted to create under the “Afghan” identity after 1919, and the content of his work Afghanistan Der Mesir-i Tarih (Afghanistan on the Path of History), and evaluates the importance of this book in the study of the history of Afghanistan and its contributions to the research on Turkish history. In this direction, his political life and the content of his work are discussed under separate headings.

The Achaemenids were the first power to invade Afghanistan, which has a strategic location in the Asian continent, apart from the Aryan migrations. As a matter of fact, the process that started with the conquest of Bactria and Gandahara by the Persian ruler Qurus, starting with his successor Darius I's (522-486 BC) armies occupying this geography completely and trying to descend to the Indus Valley, until the establishment of Modern Afghanistan on August 19, 1919, these lands have been a point where many civilizations have passed through and left their traces. Following this process, there have been Russian-British struggles, the struggle for influence of the occupying powers, especially the USA and Iran, and the Taliban's power processes in Afghanistan.

In addition to being the geography on which many Turkish states were founded, Afghanistan is important because it is a political, military and commercial transit route to India and the Middle

East as well as to different points of Turkistan geography. In the study prepared in this respect, Mir Ghulam Muhammad Ghubar, who wrote important works on this point where Turkish history interacted intensively, and the statements in other works that constitute the field of study regarding his work Afghanistan Der Mesir-i Tarih have been analyzed to a great extent.

The aim of this study is to reveal the intellectual role of Mir Ghulam Muhammad Ghubar, one of the important architects of the nation-state construction in modern Afghanistan, as well as the lack of such a voluminous study on the historical process in Afghanistan, where many states have been established in our country, and the periods of political domination of Turkish history in this geography. In the study prepared in this respect, the data in the light of the information provided by the authors and contemporary sources of the period were revealed and analyzed. In the conclusion part of the study, in which qualitative research method document design research method was used, the researchers were evaluated in the context of the results obtained.

Keywords: Afghanistan, Modernization, Nation State, History, Politics.

Giriş

Asya kıtasında jeopolitik bir konuma sahip olan Afganistan¹ siyasi, ticari, askeri ve göç yolların üzerinden geçtiği Türk-İslam, Çin ve Hint kültürlerinin buluşma noktası olarak ifade edilen Asya kıtasının kalbi hükmünde sayılan Türkistan'ın güneybatı uzantısında konumlanmaktadır (Jones, 1956, s. XIII; Fox, 1943, s. IX; Durak, 2013, s.2780; Ğubar, I, 1394, s.311). Tarihsel süreci, kültürel mirası ve stratejik konumu açısından Türkistan'ın bir parçası olan Afganistan, siyasi ve dini mahiyeti bakımından ise Güney Asya ve Ortadoğu'ya daha fazla yakınlık teşkil etmektedir (Özel, 2019, s.36).

¹Tarihi kaynaklarda "Aryaların meskûn olduğu yer" manasına gelen Afganistan'ın en eski adı Avesta'da "Aryana" olarak zikredilirken bu kelimenin tam karşısına "Turyana" ismi de yazılmıştır. Zikredilen Turyanalar kaynaklara göre Maveraünnehr'de bedevi olarak yaşamaktadırlar. "Aryana" ve "Aryana-i Afganistan" adları sonraları "Memleket-i Fars" ya da "Memleket-i Pars" şeklinde isim üzerindeki küçük değişikliklerle kullanılmıştır. Üçüncü yüzyıldan sonra doğan güneş manasına gelen "Horasan" tabiri beşinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar bu memleketin ismi olarak kullanılmıştır. Bu coğrafya onuncu yüzyıldan itibaren ise "Afganistan" olarak adlandırılmıştır. Onuncu yüzyıldan itibaren ise "Afgan", "Avğan" kelimeleri tamamen kaynaklarda zikredilmeye başlamıştır. (Ğubar, 1394, s.10-12; Adamec, 1997, s.1vd; Fletcher, 1965, s.1vd); Yine Afgan adına dair Hudud al-Alam'da X. yüzyılda bir dağ köyünde yaşamlarını idame ettiren halkı ifade etmek için bu terim kullanılırken, söz konusu köy Celalabad yakınlarındaki yerel bir idarenin hâkimiyetinde yaşamaktadırlar. Eserde bu köydeki Afgan kadınlarına dair ifadelerde yer almaktadır (Hudud al-Alam, 1937, s.30, 91); Coğrafya olarak ise Eski çağda Herât ve çevresi için "Aria", Kabil ve Belh'i içine alacak şekilde Ceyhun Nehrinin güney bölgelerine "Bactiria", Kandahar'ın kuzeyine "Dragania", güneyine "Arachosia Kabil'den başlayarak İndus'a kadar inen bölgeye ise "Gandahara" adları verilmiştir (Macmunn, 1929, s.3vd); Ortaçağlarda ise ülkenin farklı bölümleri çeşitli isimlerle anılmıştır. Ceyhun nehrinin güneyine "Save" ya da "Halacistan", Herat, Gur, Merv ve Gazne arasındaki topraklara "Garcistan", Kandahar'ın güneyinden İran'a kadar uzanan bölgeye ise "Sicistan"; Kandahar Gazne arasındaki bölgedeki araziye "Zebulistan", Ceyhun nehrinin güneyindeki Talakan, Sakalkand, Simingan ve Belh'in güneyini içine alan bölgeye ise "Toharistan" adı verilmiştir (Yazıcı, 2001, s.1vd; Durak, 2013, s.2780vd; Wilber, 1962, s.11vd); Ancak XVIII. Yüzyıla gelinceye kadar günümüz Afganistan coğrafi sınırlarını tam manasıyla ifade edebilecek bir herhangi bir isim bulunmamaktadır. Kaynaklarda ülkenin çeşitli bölümleri farklı isimlerle ifade edilmiştir. Afganistan adı ilk olarak XIII. Yüzyılda ülkenin doğu kısmındaki vilayetlerin bir kısmını ifade etmek için kullanılmıştır. XIV. Yüzyılda ise bu isim Süleyman tahtı ve çevresindeki doğu bölgesini ifade için kullanılırdı. XVI. Yüzyılda ise Kabil'in güneyinde Afgan krallığı ile adlandırılırken XVIII. yüzyılda ise Sind nehrinden Kabulistan'a, Keşmir yakınlarına, Nuristan'dan Kandahar ve Multan'a kadarki bölge Afgan yerleşimi olarak değerlendirildi. XIX. yüzyılda ise Afganistan adı bu ülkenin resmi adı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Ğubar, 1394, s.11; Griffiths, 1967, s.3vd).

Geçmişten günümüze stratejik bir konumu sahip olan Afganistan bugün batıda İran, doğu ve güneyde Pakistan, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve kuzeydoğuda Çin ile komşudur (Erol-Başaran, 2021, s. 4; Fleccher, 1965, s.3). Tarihi süreç içerisinde üstlendiği siyasi, ticari, askeri özelliklerinin yanı sıra bu coğrafya kıtalararası ve bölgelerarası stratejik bir bölgede yer almasından dolayı dünya siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. (Şeyhanlıoğlu, 2008, s.61) Bu açıdan Modern Afganistan'ın kurulduğu 1919 yılına kadarki olan siyasi tarihi kısaca izah edilmelidir.

Tarihi süreç içerisinde Afganistan topraklarını Ari göçleri dışında bölgeyi ilk istila eden güç Ahamenişiler'dir. Nitekim Pers hükümdarı Kurus'un Baktria ve Gandahara'yı zaptı ile başlayan süreç onun halefi I. Darius'un (MÖ. 522-486) ordularının bu coğrafyayı tamamen işgal ederek İndus Vadisine inmesine çalışmasından başlamaktadır (Durak, 2002, s.28-29). Pers hâkimiyetinin ardından Makedonyalı İskender (MÖ.336-323) doğu seferiyle Herât, Kâbil ve Kandehar yolu ile Afganistan'a girmiştir (Konukçu, 2001, s.24). Makedonyalı İskender'in Pers topraklarına girmesi ile yaklaşık iki yüz yıllık Pers hâkimiyeti son bulmuştur. Makedonyalı İskender'in bu bölgeden ayrılmasının ardından bu coğrafyaya gelirken yollarında Kıbrıs ve Mısır'dan getirdiği bakiyeleri ve kaynaklarda "*Unutulmuş İmparatorluk*" olarak ifade edilen Baktrian Helenleri MÖ.187'ye kadar Afganistan coğrafyasında hâkimiyet tesis etmişlerdir (Saray, 1988, s.404). Nihayetinde Baktrian Helenleri Hindistan'daki Çandagupta Devleti ile girdiği amansız mücadelelerin sonucu zayıf düşünce bu coğrafyada Hun taarruzlarıyla batıya doğru sürülen Yüe-çiler, Sakaları yerlerinden ederek onları bugünkü İran ve Afganistan arasındaki Sistan'a yerleşmesine sebep olmuşlardır. Ancak buradaki hâkimiyet dönemleri kısa süren Yüe-çiler Vusunlar'ın baskıları neticesinde Issık Göl civarını terk ederek günümüz Afganistan'ında yer alan Tahia'ya gelip yerleşmişlerdi. Bu hâkimiyet ile güçlenen Yüe-çiler'i, Kuşan Yapgusu I. Kujulakadphises'in MS.10'da Kâbil'i ele geçirerek onları bir bayrak altına almıştır. Böylece Kuşanlar Afganistan ve Hindistan'ı içerisine alan geniş alana hâkim olmuşlardı (Durak, 2002, s.30). Ancak Kuşanların buradaki hâkimiyeti Akhunlar (Eftalitler) olarak belinen Halaç Türklerinin bu topraklara gelmesi ile son bulmuştur. Böylece Akhunlar'ın bu coğrafyada bir asır süren hâkimiyet dönemi geçirmiştir. Akhunlar ise Göktürk-Sasani ittifakı sonrasında 569'da aldıkları darbe ile buradaki egemenliklerini kaybetmişlerse de Halaçlar günümüzde kadar aynı isimle yaşamaya devam etmişlerdir. Akhunlar'ın ortadan kalkmasının ardından Horasan'ın en önemli noktaları olan Herât ve Belh başta olmak üzere pek çok bölge İslam orduları tarafından da kontrol altına alınmıştır. İslam ordularının ardından sırasıyla Samani Devleti (819-1005), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308), Gurlular (100-1215), Harizimşahlar (1097-1231), Moğollar, Timurlu Devleti (1370-1507), Babürlüler (1526-1858), Özbekler ve Safeviler (1501-1736) bu coğrafyaya egemen olmuşlardır. Ancak Babürlü-Safevi mücadelesinde Afganistan coğrafyası daima Afgan kabileleri arasında huzursuzlukların arttığı bir dönem yaşamıştır. Safevi ve Babürlüler arasında sıklıkla el değiştiren batı Afganistan'da Gılzaylar Babürleri, Abdaliler ise

Safevileri desteklemişlerdi. Kabileler arasında mücadelelerin düşmanlık haline dönüşmesinin ardından Gılzaylar müstakil hareket ederken Abdaliler ise Herât'a hâkim olmuşlardı. 1709'da Vaiz Han'ın İran valisi Gurgın Han'a karşı isyanı Afgan Milli Devleti'nin uyanışının başlangıcı olmuştur. Bu olaydan güç alan Herâtlılar da ayaklanmış ve Nadir Şah tarafından Herât ve Kandehar ele geçirilmiştir. Böylelikle 1738 yılında bütün Afganistan'ı yönetimi altına alınmıştır. Ancak Milli Afgan Devletinin kurucusu Ahmed Şah Dürrani olmuştur. O, 1747'de Nadir Şah'ın ölümü sonrasında İran'daki karışıklığı fırsat bilerek Kandehar'ı ele geçirmesinin ardından Abdali reisleri tarafından hükümdar ilan edilmiştir (Saray, 1988, s.404-405).

Ahmed Şah Dürrani'nin (1747-1772) iktidarının ardından sırasıyla Timur Şah Dürrani (1772-1793), Zaman Şah (1793-1800) ve Dost Muhammed Han başa geçmiştir. Dost Muhammed Han dönemi ve sonrası başta İngiliz ve Ruslar olmak üzere yabancı güçlerin Afganistan siyasetinde güç mücadelesine giriştikleri sürecin başlangıcıdır. Dost Muhammed'in 1863'te ölümü sonrasında sırayla Emir Şir Ali Han (1863-1879), Abdurrahman Han (1880-1901), Habibullah Han (1901-1919) ve son olarak 19 Ağustos 1919'da Bağımsız Afganistan'ın kuruluşunu ilan eden Emanullah Han'ın (1919-1929) iktidarları olmuştur. Bir taraftan bölgedeki nüfuz mücadeleleri yaşanırken diğer taraftan da özellikle Dost Muhammed Han döneminden başlayarak Emanullah Han'ın iktidarına kadar siyasi, sosyal, askeri, idari, ulaşım, halk sağlığı, ticaret ve basın yayın başta olmak üzere pek çok alanda atılan adımlar² atıldığı bir zaman süreci olmuştur. Ancak bu süreç özellikle de ulus devlet inşası ve modern Afganistan'da bağımsızlık ruhunun izahı anlamında siyasi iktidarların faaliyetlerinden ziyade dönemin genel süreci olarak zikredilen İngiliz-Rus hâkimiyet süreci adı altında analiz edilmiştir (Saray, 1988, s.405; Mohammadi, 2014, s.1601-1602).

Afganistan, Türkistan coğrafyasının farklı ülkelerine erişmedeki konumu, Rusların sıcak sulara inme politikası için geçiş güzergâhı olması ile birlikte Ortadoğu'ya giriş ve çıkışta kavşak noktası olmasının yanında İslam, Çin ve Hint kültürünün de bir araya geldiği buluşma noktası olması açısından ehemmiyet arz etmektedir. XVIII-XIX. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere arasında mücadele sahası olan Afganistan'ı Ruslar sıcak denizlere inme politikaları için bölgeyi kontrol etmek isterken, İngilizler ise en zengin sömürgesi olan Hindistan'ı korumak için kuzeyden gelecek tehditler karşısında korumak için burayı tampon bölge olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan önceleri İngilizlerin kontrolüne giren Afganistan, bağımsızlığını kazandığı 1919 yılından itibaren ise Rus nüfuzu altına girmiştir. 1979 yılında Ruslar tarafından işgal edilen Afganistan dokuz yıllık mücadelenin ardından Ruslardan arındırılmıştır. XXI. yüzyılda ise Türkistan coğrafyasının petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya piyasasına taşınması için geçiş yolu ve ABD'nin geleceğin tehdit odakları olarak gördüğü İran,

²Modern Afganistan'ın inşa sürecinde Dost Muhammed Han'ın iktidarından başlayarak 1919'da Modern Afganistan'ın kurucusu Emir Emanullah Han döneminde kadar siyasi, sosyal, idari, ekonomi ve sosyal alanlar başta olmak üzere pek çok alanda yenilikler yapılmıştır. Yapılan bu modernleşme çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz., Abdul Metin Çelikkalek, *Afganistan'da Modernleşme Çabaları (1834-1919)*, Demavend Yayınları, İstanbul 2023.

Hindistan, Çin ve Rusya arasında bir üs konumunu üstelenmiştir. 2001 yılından itibaren 11 Eylül'de yaşanan gelişmelere müteakip ABD tarafından işgal edilen ülke tam yirmi yıl Amerika işgali altında kalmasının ardından 2021 yılında Taliban tarafından yeniden kontrol altına alınmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2008, s.61-63; Karımov, 2021, s.385; Güdül-Labib Raof, 2020, s.14-15; Dasthi, 2021, s.195; Konuk, 2022, s.55-56).

Siyasi tarihinin yanı sıra Afganistan'da etnik ve dini yapı ile kabilecilik anlayışı gibi çeşitli etmenler modernleşme sürecinde bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan Afganistan'daki etnik unsurlara değinmek gereklidir. Afganistan ahalisini en eski dönemlerden itibaren bölgede yaşayan farklı halkların bakiyeleri oluşurken bunların zamanla değişime uğramış kesimleri teşkil etmektedir. Bu coğrafya ilkçağlardan itibaren pek çok müstevli grubun faaliyet alanını oluşturmuş ve yirminin üzerinde etnik grup ve pek çok kabile ile adlandırılan çok sayıda diyalektiğin konuşulduğu bir coğrafya haline gelmiştir. Afganistan, günümüzde Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler ve Türkmenler başta olmak üzere çok sayıda etnik unsur bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Bu etnik çeşitlilik ve demografik yapı siyasi istikrarsızlığı da beraberinde getirirken İngilizler, Ruslar, İran, ABD başta olmak üzere pek çok devletin bu etnik unsurlar üzerinden bölgede nüfuzunu artırma çabasına girmesine sebebiyet vermiştir (Yiğit, 2014, s.8; Durak, 2023, s.13-14; Saray, 1998, s.402; Erol-Başaran, 2021, s.4; Aybudak, 2022, s.277-278).

Tarihsel süreçte modern Afganistan'ın inşa sürecinde siyasi ve askeri mücadelelilerin yanı sıra bu coğrafyada pek çok âlim, sanatçı, mütefekkir, zanaatkâr ve devlet adamı başta olmak üzere toplumun her kesimine hitap eden entelektüel insanlar ortaya çıkmıştır. Bu coğrafyanın son dönemlerinde gördüğümüz ve modern Afganistan'ın doğuşu esnasında gerek fikirleri gerekse de siyasi faaliyetleri ile mücadele eden şahsiyetlerden biri de Mir Gulam Muhammed Ğubar'dır. O, 1919 sonrası modern tarzda kurulan Afganistan Devleti'nin "Afgan" kimliği altında oluşturmak istediği "ulus devlet" projesine tarihî olaylar üzerinden katkı sağlayan önemli şahsiyetlerden biri olup yazdığı eserler, çıkardığı dergiler, kurduğu parti ve dernekler ile devlet idaresinin yurt içi ve dışındaki pek çok noktasında çalıştığı memuriyetler hasebiyle iyi yetişmiş entelektüel şahsiyetlerdendir. Siyasi hayatı çekişmeler, pek çok defa tutuklama ve sürgünlerle geçen Mir Gulam Muhammed Ğubar bütün zorluklara rağmen çalışmalarını yürüten ve siyasi baskılara rağmen daima halkın tarafında olan bir şahsiyet olmuştur. Bu açıdan ülkemizde de Afganistan coğrafyası ve tarihi açısından önemli çalışmalar yapılmaya devam edilirken bu alanda çalışmalar yürüten araştırmacıların Habibullah Refi'nin Tarih-i Fişurde-yi Afganistan³ ve Mir Muhammed Sıddık Ferheng'in Afganistan Der Penc

³Habibullah Refi tarafından kaleme alınan Tarih-i Fişurde-yi Afganistan adlı eser, Afganistan'ın tarih öncesi döneminden günümüze kadar olan sürecini detaylı olarak izah eden ve bilimsel ilkeler çerçevesinde kaleme alınan önemli bir çalışmadır. Eser için bkz. Habibullah Refi, *Tarih-i Fişurde-yi Afganistan*, İntişarat-ı İdare, Peşaver 1378.

Karn-ı Ahir⁴ adlı çalışmaları ile birlikte başvurduğu çağdaş araştırma eserlerinin başında Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın kaleme aldığı “*Afganistan Der Mesir-i Tarih adlı*” eser gelmektedir. Hazırlanan bu çalışmada onun eserleri ve Afganistan'daki faaliyetlerine değinilmiştir (Ğubar, 1394).

1. Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri

Mirza Mir Mahbub Han'ın oğlu olup, tarihçi kimliği dışında siyasi ve edebiyatçı kimliği ile de bilinen Mir Gulam Muhammed Ğubar 1898 yılında Afganistan'ın başkenti Kâbil'de yer alan Lahori Kapısı bölgesinde dünyaya gelmiştir. Afganistan'da kalabalık ve tanınmış bir ailenin çocuğu olmasından dolayı ilk eğitimini ailesinin yanında almıştır. O eğitimi esnasında tarih, edebiyat, felsefe, sosyoloji başta olmak üzere daha çok sosyal bilimler alanında yoğunlaşmıştır (Ğubar, II, 1394, s.289; Hatunoğlu, 2022, s.150; Kohi, 2021, s.14).

Onun gençlik yılları, Afganistan'da toplumsal dönüşümün yavaş yavaş başladığı bir döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Kâbil'de gazeteler yayınlanmakta, özel kütüphaneler kurularak entelektüel çevreler örgütlenmekteydi. Bundan dolayı onun gençlik yılları ülkede siyasal bir devrim ve köklü bir toplumsal dönüşüm yaşandığı bir dönemdi. Bu açıdan onun gençlik yılları Afganistan'da meydana gelen siyasi olayların şekillendirdiği bir atmosferde geçmiştir (Ğubar, II, 1394, s.289; Husainzada, 2008, s.1; Arya, 2007, s.1).

Mir Gulam Muhammed Ğubar gençlik yıllarında o dönem Avrupa'da meydana gelen siyasi ve kültürel gelişmelerin bir sonucu olarak tezahür eden ve dönemin yenilik taraftarlarının göstergesi olan “*Genç Afganlılar*” hareketine katılmış önemli simalardan birisidir. Siyasi tarihe ilgisi olan Mir Gulam Muhammed Ğubar yaptığı faaliyetler ile o dönemin Afganistan'da önemli entelektüel bir figür haline gelmiş ve hayatının çoğunu açık bir siyasi alan yaratma çabasıyla geçmiştir (Esmail, 2020, s.1vd; Arya, 2007, s.1).

Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın aile üyelerinin çoğunun üst düzey devlet memurlarından oluşması hasebiyle kendisi de genç yaşta devlet memuru olmuştur. Onun ilk devlet görevi 1917'de gümrük memurluğu olmuş, ardından iki yıl sonra Kâbil Emniyet Müdürlüğü'nde memuriyete atanmıştır. 1919-1920 döneminde “*Satareh-i Afgan Gazetesi*”ni yayımlamıştır. Mir Gulam Muhammed Ğubar 1920-1921 yıllarında Şucaüddevle, Herât idarecisi olduğunda Herât Teşkilat Müdürlüğü'nün önde gelen üyelerinden biri olup onunla birlikte çalışmalar yürütmüştür (Ğubar, II, 1394, s.289; Husainzada, 2008, s.1; Kohi, 2021, s.14).

Mir Gulam Muhammed Ğubar 1924 yılında Amanullah Han hükümetinin Moskova'daki ticari temsilcisi olmuştur. 19 Temmuz 1924 tarihinde Afganistan'ın Fransa Büyükelçisi olan Nadir Han'la

⁴Mir Muhammed Sıddık Ferheng tarafından kaleme alınan Afganistan Der Penc Karn-ı Ahir adlı eser Afganistan'da son beş yüz yılda yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeleri konu edinen kıymetli çalışmalardan biridir. Bu eser yazarın bilgi birikimi, tarafsızlığı ve tarih yazımının bilimsel ilkelerini kullanan önemli bir çalışmadır. Yazar bu kitapta Afganistan'ın geniş siyasi tarihinin yanı sıra kültürü, edebiyatı gibi konularını da detaylı olarak ele almıştır. Esere dair bkz., Mir Muhammed Sıddık Ferheng, *Afganistan Der Penc Karn-ı Ahir I-II*, Müessese-i İntişarat-ı İrfan, Tahran 1380.

birlikte Moskova'ya giderek bir süre orada elçilik sekreteri olarak da görev yapmıştır (Ğubar, II, 1394, s.290; Arya, 2007, s.1).

1926 tarihinde Paris'te Sekreterlik görevinde bulunmuş, 1928 yılında Aşiret temsilcilerinden oluşan Afgan Ulusal Meclisi Loya Jirga'da Kâbil halkının temsilcisi olmuştur. Nadir Şah'ın iktidarı döneminde ise Berlin'deki görevinden istifa ederek ayrılan Mir Gulam Muhammed Ğubar Afganistan'da siyasi iktidara karşı faaliyetlerde bulunmuştur (Ğubar, II, 1394, s.290; Esmail, 2020, s.1vd).

1931-1932 yıllarında Muhammed Enver Bermal, Kari Abdullah, Abdul Hak Bitab, Sarvar Joya, Abdul Ali Mostaghani ve daha birçok aydın ile birlikte *Kâbil Edebiyat Derneği*'nin kurarak değişik yayın faaliyetlerinde bulunan Mir Gulam Muhammed Ğubar bu zaman zarfında çeşitli eserler de kaleme almıştır. Derginin en üretken yazarlarından biri olan Mir Gulam Muhammed Ğubar, ilk sayılardan itibaren "*Afganistan ve Tarihine Bir Bakış*" başlıklı bir dizi makaleler yazmıştır. Ancak Nadir Han tarafından çalışmaları kendisine karşı tehdit unsuru olarak görülmüş 1933-1935 arası dönemde siyasi bir tutukluluk süreci geçirmiştir. Ardından 1935-1942 yılları arasında Kâbil'deki İngiliz elçiliğine düzenlenen suikast ve elçilikle ilişkili üç kişinin öldürülmesi olaylarında rolünün olduğu ideasıyla da tutukluluk süreci geçiren Mir Gulam Muhammed Ğubar, Farah ve Kandahar vilayetlerine sürgüne gönderilmiştir. Sarvar Joya, Abdul Gaffar Han Sarhaddar, Mohammad İbrahim Safa, Abdul Aziz Han Kandahari ve diğer birkaç kişiyle birlikte 1938 yılına kadar Farah ve Kandahar vilayetlerinde dört yıl hapis yatmıştır (Ğubar, II, 1394, s.290; Kohi, 2021, s.14).

1939 yılında Kandahar'da sürgünde yaşarken "*Ahmed Şah Baba*" adlı ilk kitabını yazmıştır. 1939'da ise Matbuat Bürosu'nda danışmanlık yapmıştır. 1943-1948 Kâbil 'deki "*Tarih Derneği*" yöneticiliğini yapmıştır. Yazıları ve eserleri ile yaşamının son yıllarına kadar pek çok esere imza atan Mir Gulam Muhammed Ğubar Afganistan'ın önemli entelektüelleri arasında yer almıştır (Ğubar, II, 1394, s.290; Esmail, 2020, s.1vd).

Mir Gulam Muhammed Ğubar 1949'da Kâbil'de Milli Şura seçimlerinin yedinci turu yapılmasının ardından Kâbil halkını temsilen Kâbil'den milletvekili olarak meclise girmiştir. Sonrasında 1949-1951 yılları arasında mecliste yer alan bir grup aydınla birlikte "*Vatan Partisi*"ni kurmuştur. O Vatan Partisi ve partinin yayın organı olan "*Vatan Gazetesi*"nin kurucusu ve sahibidir (Ğubar, II, 1394, s.290; Kohi, 2021, s.14). Ancak Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın Milli matbaada eleştirel bir yöntemle dört sayfa olarak yazılar yazılarak bastırıldığı Vatan Gazetesi 1951 yılında, Vatan Partisi ise 1952 yılında hükümet tarafından yasaklanmış, neticede parti ve derginin bütün faaliyetleri 1956 yılında tamamen yasaklanmıştır. O bu yasakların ardından 1952-1956 arasındaki siyasi bir tutukluluk süreci geçirmiştir (Ğubar, II, 1394, s.290; Kohi, 2021, s.14).

1956-1978 yılları arasında pek çok entelektüel aydın ve siyasi şahsiyet ile birlikte çeşitli seçim mitingleri düzenlemiş ve siyasi iktidara muhalefetinden dolayı yirmi yıllık bir ev hapsine mahkûm

edilmiştir. O bu ev hapsi döneminde eserlerini kaleme almıştır. Bu dönemde de iktidar tarafından Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın gazete, makale veya kitap yayınlamasını engellemek için her türlü yolu denenmiştir (Ğubar, II, 1394, s.291; Arya, 2007, s.1; Kohi, 2021, s.14). O, Emir Habibullah Han'ın iktidarının sonlarına doğru ise “*Afgan Gençlik Hareketi*”ne katılmıştır. Aynı zamanda tarih ve toplumsal meseleler üzerine de çalışmalar yapmıştır (Husainzada, 2008, s.1).

Hayatının son yıllarını yazarak geçiren Mir Gulam Muhammed Ğubar, Davud Han'ın iktidarının son aylarında mide ülseri hastalığına yakalanarak tedavi için Batı Almanya'ya gitmiş ve Berlin'deki bir hastanede yatmıştır. Ancak 5 Şubat 1978'de geçirdiği ameliyattan sonra sağlık problemleri düzelmemiş ve Berlin'de vefat etmiştir. 1978 yılında ölümünden naaşı Kâbil'de yer alan Şehitler Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir (Ğubar, II, 1394, s.291; Esmail, 2020, s.1 vd).

Risale-i Horasan-ı Bozorg (Büyük Horasan), Risale-i Ümera-ı Afganistan, Ahmed Şah Baba, Afganistan Be Yek Nezer (Bir Bakışta Afganistan), Tarih-i Afganistan Ez Zuhur-i İslam Ta Sukut-i Tahiriyan (İslam'ın Ortaya Çıkışından Tahirîlerin Yıkılışına Kadar Afganistan Tarihi), Tarih-i Karn-ı Evvel (İlk Çağ Tarihi) ve Tarih-i Edebiyat-ı Deri (Dari Edebiyatı Tarihi), Afganistan Der Hindistan (Hindistan'da Afganistan), Tarihçe-i Muhtasar-ı Afganistan (Kısa Afganistan Tarihi), Edebiyat-ı Devre-i Muhammed Zay, Ceride-i Haftavar (Stareh-i Afgan), Ceride-i Haftavar Vatan, başta olmak üzere Afganistan tarih çalışmalarına pek çok önemli eserler kazandıran Mir Muhammed Ğubar'ın bilinen ve pek çok ülkelerde neşredilen çalışması olan *Afganistan Der Mesir-i Tarih (Tarih Yolunda Afganistan)* adlı kitabı olmuştur. Kitapları dışında onlarca makale ve yazılarıyla modern Afganistan'ın entelektüellerinden biri olmuştur (Ğubar, II, 1394, s.294-299; Hatunoğlu, 2022, s.150).

Ölümünden önce kişisel kütüphanesindeki yüzlerce nadir kitabın Afganistan'daki halk kütüphanelerinden birine ücretsiz olarak verilmesini vasiyet eden Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın kitapları Kâbil Halk Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır (Arya, 2007, s.1).

2. Fikir Dünyası

Mir Gulam Muhammed Ğubar, 20. yüzyılın başlarında Afganistan'daki önemli bir tarihçi, yazar ve siyasetçidir. Afganistan'ın önde gelen aydınlarından biri olarak tanınan Ğubar, özellikle Afganistan tarihi ve kültürü üzerine derinlemesine çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda dönemin sosyal ve siyasi yapısını ele alarak, Afgan halkının kültürel mirasını araştıran ve bu mirası gelecek nesillere aktarmayı amaçlayan bir şahsiyettir. Ğubar eserleriyle Afganistan'ın tarihini detaylı bir şekilde incelemiş, özellikle Afgan halkının siyasi yapıları, kültürel geçmişi ve toplumun sosyal dinamikleri üzerine önemli eserler bırakmıştır. Ayrıca, modern eğitim ve aydınlanma düşüncelerinin savunucusu olmuş, dönemin geleneksel yapılarıyla modernleşme arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Afganistan'ın tarihî, kültürel ve toplumsal yapıları üzerine derinlemesine düşünen, modernleşme süreci ile geleneksel değerler arasında bir denge kurmaya çalışan bir aydın olan Mir

Gulam Muhammed Ğubar'ın alışmaları, Afganistan ve Türkistan'ın tarihî, kültürel ve toplumsal dönemlerine dair değerli bir kaynaklardır. Kısaca ifade etmek gerekirse Ğubar'ın hayatı ve eserleri, Afganistan'ın yakın tarihindeki dönüşümlere ışık tutmuş ve onun, hem kendi halkı için önemli bir düşünsel figür olarak yer almasına neden olmuştur (Kohi, 2021, s.17-19; Ğubar, II, 1394, s.300-302).

Onun düşünce dünyası, büyük ölçüde milliyetçilik ve ulusal kimlik, modernleşme ve eğitim, toplumsal adalet ve eşitlik, din ve modernizm arasındaki denge, siyasi bağımsızlık ve kültürel koruma ve yenilik eksenlerinde bir çizgisinde iken O, her şeye rağmen daima yoksul halkının sorunlarını kendisinin gibi görmüş bir şahsiyettir. Oğlu Haşmet Halil Ğubar onun yoksul kalmış bu coğrafyanın insanı için daima fedakârlıklarda bulunduğunu ve halkı daima kendisinden önce gördüğünü hatıratlarında “... kışın soğuk günlerinden birinde, yoğun kar yağarken, babam ile Kâbil Vilayeti yolunda yürüyorduk. Babam paltosunu çıkarıp yoksul bir adama verdi ve kendisinin başka bir palto almaya gücü yetmediğinden bütün kışı paltosuz geçirdi” sözleriyle ifade etmektedir (Ğubar, II, 1394, s. 291).

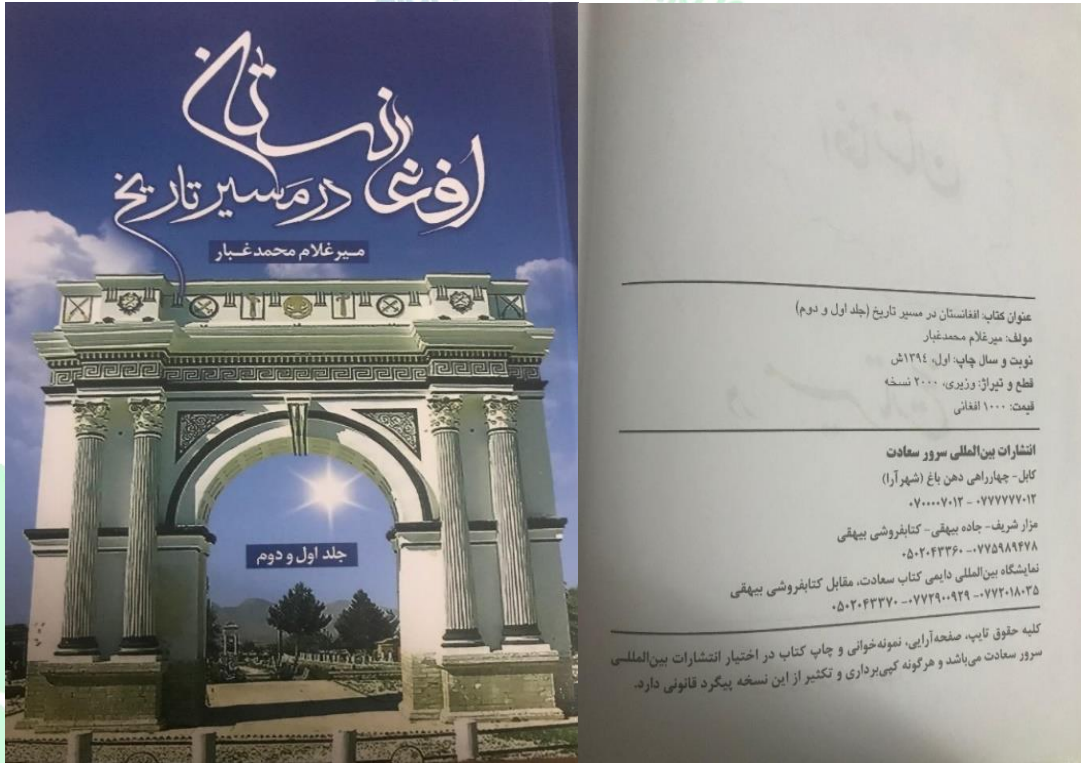
Mir Gulam Muhammed Ğubar Afganistan'ın dış müdahalelere karşı bağımsızlıklarını korumalarını savunmuş, bölgedeki sömürgeci güçlerin etkisini kırmayı amaçlamak için mücadele etmiş bir şahsiyettir. Ona göre, dış müdahalelere karşı direniş ve bağımsızlık, halkların özgürleşmesi için temel bir unsurlardır. Bu yüzden O, ulusal kimliğin güçlendirilmesi ve halkların kendi kültürel miraslarını koruyarak bağımsızlıklarını elde etmeleri gerektiğini savunmuştur. Ona göre modernleşme dışa bağımlı olmak değil aynı zamanda halkın kendi köklerine dayalı özgün bir kalkınma sürecinin inşa edilmesidir. Bu açıdan O, özellikle Afgan halkının kendi kaderini tayin etme hakkı üzerine vurgu yapmıştır. Onun Afgan halkının kendi kaderini tayin etme hususunu “...Davud Han'ın iktidarının ardından yeni hükümet demokrasinin ikinci turunu ilan edip güç ve komplo yolu ile seçimi engelledi” sözleriyle halkın iradesine iktidarın önem verilmediğini belirtmektedir. Ayrıca Tarih Yolunda Afganistan kitabını yazarken “hapishanelerdeki tutukluluk sürecinde otoriter hükümetlerin bütün baskılarına rağmen Afgan halkından yana olacağını ve susmayacağını” belirten Ğubar, bu eseri halkın kökleri ile bağlantısını unutmaması için yazdığını ifade eder. O “kendisinin halktan ve halkın yanında daima yer alan biri olarak mücadele eden bir çizgisi olduğunu belirtirken Mir Mohammad Sediğ Farhang gibi çizgisini değıştirmedini ve devlet kademelerinde siyasi çıkarlar uğruna yer almak uğruna tarafını değıştirmedini hatta SSCB'nin Kâbil'deki top ve tanklarla saldırdığı kanlı ve karanlık döneminde bile çizgisini daima halktan yana kullandığını” belirtir (Ğubar, II, 1394, s. 291-293).

Mir Gulam Muhammed Ğubar, geleneksel toplum yapılarının modern düşünce⁵ ile dönüşümüne ve halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini daima belirtmiştir. Ona göre,

⁵Modernleşme ve ulus devlet kavramları hakkında geniş bilgi için bkz. (Tazefidan, 2025, s.79-95; Tazefidan, 2023, s.36; Tazefidan, 2021, s.76-81).

eğitim, toplumsal kalkınmanın anahtarıydı ve bu kalkınma, hem bireylerin hem de toplumların özgürleşmesine olanak tanıyacaktı. Bu açıdan Ğubar'ın düşünce dünyasında, toplumsal adalet ve eşitlik önemli bir yer tutarken eğitim bunun en önemli aracıydı. Afganistan toplumundaki eğitimin önemi için eşini tarif ederken kullandığı “*hayatımın tüm üzücü ve tehlikeli maceralarına eşlik eden eşim Saleha eğitilmiş ve çalışkan bir kadındı*” sözleri onun eğitilmiş insana verdiği önemi ve de gelişmişliğin eğitimle olması gerektiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir (Ğubar, II, 1394, s.294).

3. Afganistan Der Mesir-i Tarih (Tarih Yolunda Afganistan) Adlı Eserin Muhtevası

Bu araştırmada *Afganistan Der Mesir-i Tarih (Tarih Yolunda Afganistan)* adlı kitabın H.1394 Kâbil'deki İntişarat-ı Serur Sadat tarafından iki cildin tek kitap halindeki yayımlanan baskısı kullanılmıştır. Bu eserin ilk cildi 1111 sayfadan, ikinci cildi ise 303 sayfadan oluşmaktadır. Eserin birinci cildi on iki bölümden ikinci cildi ise dört bölümden meydana gelmektedir. Bu çalışmaya dair ülkemizde Nurettin Hatunoğlu tarafından da bir kitap tanıtımı yapılmıştır.⁶

Önsöz ile başlamayan birinci cildin birinci faslında “*Çehre-i İmruz-i Afganistan*” / “*Günümüz Afganistan'ın Durumu*” başlığı altında kadim Afganistan'ın fiziki coğrafyası başlığında dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olan Afganistan'da bulunan Hindikuş, Kuh-i Baba ve Kuh-i Sefid Bend-i Türkistan ve Pamir düğümünde Hindikuş dağlarını güneye doğru ayıran Süleyman dağlarının

⁶Nurettin Hatunoğlu tarafından yapılan araştırma için bkz., Hatunoğlu N. (2022), “Kitap Tanıtımı: Tarihsel Süreçte Afganistan Adlı Eser”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1, s.149-152.

konum ve özelliklerine değinirken, Afganistan'ın sınırları başlığında ise Güney Asya memleketi olarak tanımladığı Afganistan coğrafyasının eski çağ ve ortaçağlardaki coğrafi sınırları ile birlikte günümüzde İran, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin ile olan konumuna dair izahatlarda bulunmaktadır. Tarihte kullanılan en eski isimleri başlığında ise Afgan adının terminolojisi için “Aryaların meskûn olduğu yer” manasına gelen Afganistan'ın en eski adı Avesta'da “Aryana” olarak zikredilirken bu kelimenin tam karşısına “Turyana” ismi de yazıldığını belirtmiştir. Turyanaların Maveraünnehr'de bedevi olarak yaşadığını ifade eden yazar, bu coğrafya için “Aryana” ve “Aryana-yi Afganistan” adların kullanıldığını ve sonraları ise “Memleket-i Fars” ya da “Memleket-i Pars” şeklinde isim üzerindeki küçük değişikliklerle kullanıldığını belirtir. O ayrıca bu coğrafya için III. yüzyıldan sonra doğan güneş anlamına gelen “Horasan” tabirinin V. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar bu memleketin ismi olarak kullanıldığını, X.yüzyıldan itibaren ise “Afgan”, “Avğan” kelimeleri tamamen kaynaklarda yer aldığını ve “Afganistan” adının kullanıldığını belirtmektedir. Yazar XIX. yüzyılda ise “Afganistan” adının bu ülkenin resmi adı olarak kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir. Eserin bu bölümünde Afganistan bayrağı ve tarihi süreçte geçirmiş olduğu değişimler ile üzerinde yer alan sembollere de değinmiştir. Afganistan'ın nüfusu bölümünde 1341 şemsi yılının verileri ışığında Afganistan'ın şehirleri Kâbil, Kandehar, Herât, Mezar-ı Şerif, Katğan, Ningerhar, Paktiya, Gazne, Parvan, Farah, Meymene, Bedehşan, Şuburğan, Telekan, Ğur, Bamyân başta olmak üzere o dönemin nüfus sayılarını ayrı ayrı sayılarla izah ederken toplam nüfusun 15.271.687 kişi olduğunu izah ederken bu nüfus içerisinde diğer bölgelere göç edenlerinde toplam nüfusun içerisinde olduğunu izah etmektedir. Afganistan'ın, toplumsal yapısı, ekonomik ve kültürel durumu başlıklarında ise Deri dili diye ifade edilen Farsçanın kullanım alanları ile birlikte ülkenin farklı noktalarında kullanılan diğer Özbekçe, Türkmence vs. gibi diğer dillerin kullanımı, toplumsal yapı ve devlet idaresindeki kayıtları ile birlikte bu bölüm ekonomik olarak ise bu coğrafyada yetişen tarım ürünleri, hayvancılık ve sanayisine dair geniş bilgiler istatistiksel verileri de izah etmektedir (Ğubar, 1394, s.5-38).

Birinci cildin ikinci faslında “*Afganistan Der Gozeşte-i Dur ta Karn Şeş Kabl ez Miladi*”/ “*En Eski Geçmişinden Milattan Önce 6. Asra Kadar Afganistan*” başlığı içerisinde verdiği Afgan kavramının ortaya çıkmasından, siyasi bir teşekkül olmadığı tarih öncesi dönem ve Avesta dönemindeki süreci değerlendirmektedir. Bu bölümde insanın ortaya çıkışından başlayarak uygarlık seviyesine çıkış sürecinin her bölgede farklı olduğunu ifade eden yazar bunu Mezopotamya, Mısır ve Çin uygarlıkları ile bu durumu kıyaslayarak örneklemektedir. Afgan uygarlığının yeri olarak Aryan Platosu ve Hindikuş'un şimdiki İran ve Afganistan'ın her iki tarafı olduğunu belirten yazar bu bölgenin MÖ. iki ve üç binlerde gelişmiş tarım ve sulama imkanlara sahip, müreffeh ve kalabalık bir bölge olduğu ve bu coğrafyanın Orta Asya, İran ve Hindistan kadim geçmişinin sosyal hayat başta

olmak üzere pek çok benzerliğinin medeniyetin inşasında önemli olduğunu ve Avesta dönemindeki süreci örnekleri ile ifade etmektedir (Ğubar, I, 1394, s.39-46).

Birinci cildin üçüncü faslında “*Nüfuz-ı Devletha-yı Harici ve Mübareze-i Merdum-i Afganistan (Ez Karn-ı Şeşom Kabl ez Miladi Ta Karn Sevvom Kabl Ez Miladi)*” / “*Yabancı Devletlerin Nüfuzu ve Afganistan Halkının karşı koyması (MÖ.6. yy’dan MÖ.3 yy’la Kadar)*” başlığı altında Afganistan’daki Ahamenişler ve eserde Yunan diye tabir edilen Makedonyalı İskender dönemlerindeki tarihsel süreç detaylı olarak izah edilmiştir. Bu bölümde Afganistan topraklarını Ari göçleri dışında bölgeyi ilk istila eden güç olarak Ahamenişler olduğunu belirtmektedir. Yazarın ifadelerine göre Asya’dan gelen göçebe atlılarının müreffeh ve zengin Afganistan topraklarını istilasından sonra bu coğrafyada Pers hükümdarı Kurus’un Baktria ve Gandahara’yı zaptı ile başlayan süreci ile birlikte halefi I. Darius’un (MÖ. 522-486) ordularının bu coğrafyayı tamamen işgal ettiği ifade edilmektedir. Yazar Perslerden sonra eserinde Yunan adıyla zikrettiği diye Makedonyalı İskender’in Herât, Kâbil ve Kandehar yolu ile Afganistan’a girmişini ve bu bölgeleri istilasını ile Herât başta olmak üzere çeşitli şehirlerde inşa ettiği kaleleri ve onun ölümünden sonra Afganistan’a onun büyük dört komutanlarından olan Seleucus’un geldiğini ve bu dönemde Sind’den Hindistan’a kadar büyük bir dönüşümün yaşandığı belirtilmektedir (Ğubar, I, 1394, s. 47-54).

Birinci cildin dördüncü faslında “*Sukut-ı İstila-ı Harici ve Tesis-i Devletha-yı Müstakil-i Afganistan*” / “*Yabancı İstilaların Sonlanması ve Bağımsız Afgan Devletlerinin kurulması*” başlığı altında ise Makedonyalı İskender’in hâkimiyet sürecinin sonrasında onun bu bölgeye getirdiği bakiyeleri olan Baktriyan Helenlerinin faaliyetleri, Kuşan Devleti ve Eftalitler’in Afganistan’daki faaliyetlerine değinilmiştir. Eserde Yunan şeklinde zikrettiği Makedonyalı İskender’in Afganista’a geldiği zaman Kıbrıs ve Mısır’dan getirdiği ancak onun Kıbrıs yerine Suriye’den geldikleri şeklinde ifade ettiği Baktrian Helenlerin bu coğrafyada uzun hâkimiyet kurduğundan bahseder. O eserinde Baktrian Helenlerinin bölgeye gelişinden sonraki süreçte Sakaların Afganistan’a yönelişi ve Part hâkimiyeti hakkında da izahatlarda bulunmuştur. Eserinde Baktrian Helenleri ile birlikte Afgan coğrafyasına Yunan’dan gelen bilim adamı ve sanatçıların halk ve bölge üzerinde etkiler bıraktığını da belirtmektedir. Yazar eserinde yine bu dönemde Afgan coğrafyasında Budizm ve Zerdüştlüğün de olduğunu ve bunların bir arada yan yana çeşitli tapınaklara sahip olduğunu geniş bir şekilde izah etmektedir. Ayrıca Yunan Helenleri diye ifade ettiği Baktrian Helenlerinden sonra bölgede Yüeciler’in Afganistan’a kuzeyden geldiğini ve bunların da Kuşanların tarafından idareleri altına alındığını izah etmektedir. O bu coğrafyada geniş bir hâkimiyet kurduğunu izah ettiği ve Turanlı kavimler diye ifade ettiği Kuşanların Afgan coğrafyasına sıklıkla istilalar ettiklerine dair ayrı rivayetlerin de olduğundan bahsetmektedir. Bu istilaların Afgan coğrafyasının şekillenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Yazar tarihi İpek yolu hâkimiyeti için olan mücadelelerden bahsettiği eserinde bu dönemdeki sosyal ve dini durumu da izah etmektedir. Özellikle de değişen ticari durumlar

sonrasında Eftalitlerin bölgenin yeni gücü olduğuna ve Kuşanları onların ortadan kaldırdığını detaylı bir şekilde izah etmektedir (Ğubar, 1394, s.55-68).

Birinci cildin beşinci faslında “*Vurud-ı Unsur-ı Türk ve Nüfuz-ı Devlet-i Sasani der Afganistan*”/“*Türk Unsurların Afganistan’a Girişi ve Sasanilerin Afganistan’daki Nüfuzu*” başlığında ise Göktürklerden başlayarak Türklerin buraya gelişinden Sasani iktidarına kadar geçen süreçteki tarihsel dönem ele alınmıştır. Yazar bu bölümde özellikle VI. asırdan itibaren Türk unsurlarının ilk dalgasının yeniden Afganistan coğrafyasına geldiğini belirtirken VI. asrın ikinci yarısında ise ikinci büyük dalganın Ceyhun kıyılarında görüldüğünü nakletmektedir. Onun eserinde Batı Türkleri şeklinde izah ettiği Türk gruplarının Afganistan’a girdikten sonra Hindikuş’un kuzeyinde otuz küçük emirliğe bölünmüş halde merkezleri Kunduz olan bir birlik teşekkül ettiğinden bahseder. Onların özellikle de Araplara karşı mücadelede Afganistan topraklarını savunduğunu belirtmektedir. Bu durum Göktürklerin Arap istilaları karşısında Sasaniler ile yaptığı ittifak ve Akhunların ortadan kaldırıldıkları dönemdir. Yazar bu dönemin gelişmelerin yanı sıra Bamyān, Kapisa, Lağman ve Kandahar’a kadar olan bölgedeki çeşitli tapınak ve inanç yerlerine dair de ifadeler kullanmaktadır (Ğubar, I, 1394, s.69-72).

Birinci cildin altıncı faslında “*İstila-ı Arap ve Mübarezat ve Kıyamha-yı Merdum Afganistan / “Arap İstilaları ve Afgan Halkının Direnişi”*” başlığı altında ise İslam’ın ortaya çıkışından başlayarak özellikle Halife Reşid döneminde (M.642-661) Afganistan’da Arap nüfuzunun artması süreci ile devamında Emevilerin Afganistan’a yönelişleri ve Afganların onlara karşı direnişi (M.661-746), Afgan halkının Emeviler ile mücadelesindeki başarıları ile birlikte Abbasiler döneminde (M.754-761) buraya Arap akınlarının devam etmesi ile halkın onlara karşı direnişleri ve bu Arap akınları sonrasında Afganistan’ın sosyal durumu izah edilmiştir. Bu bölümde yazar VII. asırda Mekke’deki Arap topluluklarının büyük bir kısmının kabile hayatı yaşadığını, Suriye’deki Arapların Doğu Roma’ya, Fırat Vadisindeki Arapların ise İranlı Sasanilere tabi olduğunu belirtmektedir. Yazar eserinde Arap akınlarının sebebini daha çok ekonomik etmenlere dayandırmaktadır. Ona göre Kureys ticareti ve Hint okyanusu ile Akdeniz arasındaki ticaretten elde edilen gelirin kaybolmaması için Mekke merkezli ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Onların Doğu Roma ve İran topraklarındaki lüks ve refaha dair duydukları haberlerin bölgeyi kendilerine cazip kıldığını belirtir. Eserinde Sasaniler ve Doğu Roma İmparatorluğunun siyasi hâkimiyetin yanı sıra ticaretin de hakimi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Arap ordularının fetihlerinde Sasani imparatoru Hüsrev Perviz’in yaptığı yanlış politikaları bir takım siyasi çekişmelere sebep olduğunu ve Nihavend Savaşı sonrasında Arap ordularının bölgeye yöneldiğini belirtirken bu faaliyetlerini de detaylı bir şekilde izah etmiştir. O yine III.Yezdgerd’in iktidarında Arap ordularının Horasan’ın pek çok noktasına ilerleme imkanı bulduğunu da nakletmektedir. Yazarın bu bölümünde dönemin siyasi durumunu izah ettikten sonra özellikle İslam Peygamberi ve onun halifeleri başlığıyla verdiği kısımda İslam

ordularının Horasan'ın çeşitli noktaları ile Afganistan coğrafyasına başta Hz. Osman ve Hz.Ömer dönemlerinde düzenlenen seferler ile sonrasında daha sistemli hale gelen Emevi ve Abbasi dönemlerindeki faaliyetlerine değinirken Afgan halkının onlara karşı direnişte bulunduğunu ve bu mücadelelerin onların sonuçlarını izah etmektedir. Bu dönemde yine Arap ordularının seferleri sonrasında Batı Afganistan topraklarında Halife Reşid döneminde nüfuzlarının artması ve sonuçlarını izah etmektedir. Emevi dönemindeki Arap akınları sonrasında Afgan halkının onlara karşı direnişlerini de geniş bir şekilde izah eden yazar Abbasi döneminde Afgan topraklarında pek çok kaybın da olduğunu vurgulamaktadır (Ğubar, I, 1394, s.72-106).

Birinci cildin yedinci faslında “*Afganistan Ez Karn-ı Noh ta Karn-ı Sizdeh-i Miladi*” / “*Miladi 9 asırdan 13. Asra kadar Afganistan*” başlığı altında ise Tahiriler (M.821-872), Saffariler (M.822-910), Samaniler (M.892-999), Gazneliler (M.962-1148)'in siyasi tarihleri ile X-XII. yüzyıllar arasında Afganistan'ın sosyal durumu geniş bir şekilde izah edilmiş olup ardından sırayla Selçuklular (M.1139-1153), Gurlular (M.1145-1214) ve Harezmsahlar (1214-1219) Devletlerinin Afganistan coğrafyasındaki siyasi tarihlerine değinilmiştir. Bu bölümde Abbasi hâkimiyetinin ardından tevaif-i müluklardan olan Tahiriler ve Saffariler'in Herât, Merv, Belh gibi Horasan şehirlerindeki hâkimiyet süreçleri, bu bölgenin sosyo-ekonomik durumu ve onların siyasi faaliyetleri ile burada kurulan devletler daha sistemli bir şekilde izah edilmektedir. Yazarın ifadelerinde hanedanının Belhli oldukları ve ilk başlarda Zerdüş inancına sahip olduğu ancak Arap istilaları sonrasında İslamiyet'i benimsediklerini ifade ettiği Samanilerin, Afgan topraklarında hâkimiyet kurmalarının yanında özellikle de Herât şehrinin kontrolü sonrasında Alp Tigin'in onlar adına şehri yönetimi ile görevlendirmeleri sonrasında Gazneli Devleti'nin Afganistan topraklarındaki ilk siyasi faaliyetlerinin başladığını ve Samanilerin iktidarı geniş bir şekilde izah etmektedir. Samanilerin sarayında bir gulam olan Alp Tigin'in Hacibü'l Hüccablık, Belh valiliği ve kuzey Afganistan valisi gibi görevlerinin olduğunu nakleden yazar eserde Gaznelilerin siyasi tarihine dair izahatlarda bulunur. Yazar Sebük Tigin'in iktidarının ardından başa geçen Sultan Mahmud ile birlikte devletin parlak bir dönem geçirdiğini ifade etmektedir. Siyasi ve askeri seferlere dair geniş ifadelerin olduğu bu bölümde Gaznelilerin başkentleri Gazne ile birlikte Herât, Toharistan, Zemindaver, Gur, Bamiyan başta bu topraklardaki mücadelelerini her bir hükümdar dönemi için ayrı ayrı izah etmiştir. Gazneli idaresinin ardından 1040 Dandanakan Savaşı sonrası bölgenin yeni gücü olan Selçukluların bu topraklardaki faaliyetlerine de geniş bir şekilde değinen yazar Selçuklu Devletinin ardından bu topraklardaki sırasıyla Gurlular ve Harzemşahlar'a geldiğini ve onların Afganistan'daki siyasi süreçlerini detaylı olarak izah etmiştir (Ğubar, I, 1394, s.107-177).

Birinci cildin sekizinci faslında “*Evza-yı İctimai-yi Afganistan Ez Zuhur-ı İslam Ta Hamle-i Çingiz*”/“*İslam'ın Ortaya Çıkışından Çingiz Han'ın Saldırılarına Kadar Afganistan'ın Sosyal Durumu*” başlığı altında ise Afganistan'ın o dönem aralığındaki sosyal yapısı, ekonomisi, şehirlerinin

idari, eğitim, dini ve kültürel durumları geniş olarak izah etmiştir. Bu bölümde Afganistan'ın ilk dönemlerinde ekonomik ve kültürel açıdan bir çöküntü içerisinde olduğunu, İslam ordularının bu bölgeye gelişi ile İslam inancında her ne kadar eşitlik ilkesi görünse de bu durumun gerçekleşmediğini ve bir takım sınıfların ön plana çıkarak güçlendiğini ifade etmektedir. Yazar ancak Afganistan coğrafyasındaki en önemli zenginleşmenin Gazneli Sultan Mahmud ile başladığını ve bu dönemde İran ve güney bölgelerdeki çeşitli devlet ve şehirler ile ticaretin yapılmasıyla çehresinin değiştiğini ifade etmektedir. Eserde Afganistan şehirlerindeki pek çok sanatçı, zanaatkâr, terzi, dokumacı, marangoz ve mimarın önemli işler yürüttüğünü de örnekleri ile açıklamaktadır (Ğubar, I, 1394, s.177-230).

Birinci cildin dokuzuncu faslında “*Hücum-ı Moğol ve Mübareze-i Merdum-ı Afganistan (Karnı Sizdeh-i Miladi)*” / “*Moğol Saldırıları ve Afgan Halkının Direnişi (Miladi 13. yy.)*” başlığı altında ise Çingiz Han'ın saldırıları ile başlayan Afganistan'daki Moğol akınları ve halkın yaşadığı sıkıntılı süreç ile sonrasındaki Kert hâkimiyet dönemi (1245-1281) izah edilmiştir. Yazar eserin bu bölümünde öncelikli olarak Tatar, Oyrat, Kongrat, Arlad, Celayir başta olmak üzere Moğol boylarının ortaya çıkışını izah ederken Moğolların Çingiz Han ile birlikte büyük bir güç haline geldiğini belirtmektedir. Eserde Moğolların çadır hayatını yaşadıklarını, hayvancılık ile geçimini sağladıklarını, Türkler ile ticari ilişkilere sahip olduklarını ve zamanla büyük bir güç haline geldiğini belirtmektedir. Moğolların hayvanların kanını akıtmadıkları, altın ve gümüş kaplarda su içmedikleri gibi geleneklerine de değinen yazar Çingiz Han'ın Moğol idaresine geçmesinin ardından Orta Asya, Maveraünnehir, Harezm, İran, Horasan başta olmak üzere çeşitli noktalara acımasız seferler düzenlediğini belirtirken bu noktalardan birinin de Afganistan şehirleri olduğunu ifade etmektedir. Eserinde Çingiz Han'ın çocuklarının Merv, Nişabur'un ardından Afganistan'ın en önemli dokuma şehri Herât'ı işgal ederek yerle bir ettiğini nakleder. Yazar Çingiz Han'ın oğlu Tuluy'un Herât'ı yerle bir ettiğini, halkın şehri korumak istemesine rağmen yetersiz kaldığını ifade eder. Eserde Moğolların Afganistan'ın Belh, Telekan, Gerzivan, Bamyân vilayetlerine düzenledikleri istilalar ile bu noktaları yerle bir ettiğini, şehirlerin kaleleri, küçük hisarları ve pek çok yapısını tahrip ettiklerini de geniş bir şekilde izah etmektedir. O, Çingiz Han ve oğullarının Afganistan'daki saldırılarının ardından bölgenin soyo-ekonomik durumuna da değinirken Moğolların bölgeden ayrılışından sonra buranın yeni hakimi olan Kertlerin özellikle de Şemseddin Kert döneminden başlayarak Afganistan şehirlerindeki faaliyetlerini değerlendirmiştir (Ğubar, I, 1394, s.231-316).

Birinci cildin onuncu faslında “*Afganistan der Asr-ı Çehardeh ve Panzdeh-i Miladi*” / “*Miladi 14. ve 15. yy'da Afganistan*” başlığı altında ise yeni bir hücum başlığı ile giriş yaptığı bu bölümde Timurlu Devleti'nin buradaki faaliyetleri detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Yazar, Timurluların ortaya çıktığı dönemde Maveraünnehir'in siyasi ve idari anlamda güçlü bir kuvvetin onları düzenleyip kontrol etmesine mecbur bırakacak şekilde düzensiz ve istikrarsızdı. Moğol boyları ise

farklı bölgelerde Çingiz Han'ın gücünün gölgesinde kalmış şekilde zayıftı ifadeleriyle dönemin Maverâünnehr ve Horasan başta olmak üzere pek çok noktasının siyasi durumunu izah etmektedir. Eserin bu bölümünde Emir Timur'un hayatı ve siyasi faaliyetleri ile birlikte Harezm, Deşt-i Kıpçak, Kaşgar, İran, Irak, Şam ve Hindistan seferleri geniş bir şekilde izah edildikten sonra Timur'un Afganistan halkına saldırısı şeklinde ayrı bir başlık açılarak Timur'un bu bölgedeki askeri mücadelelerine ayrı değinilmiştir. Timur'un Maverâünnehir'den sonra en çok Afganistan toprakları ile ilgilendiğini, Belh, Bedehşan, Kâbil, Kandehar, Herât ve Sistan'a seferler düzenlediğini ifade etmektedir. Timur'un Belh'teki Hindu Kalesinin yıkmasından sonra Herât'a yöneldiğini belirtir. Timur'un Herât'a yönelişi hakkında ise müstakil bir devlet olarak hareket etmeden önceki Timur'un Emir Kazagan'ın emrinde olduğu ve onun Afganistan'ın Herât şehrine düzenlenen seferinde görev yaptığını belirtir. Timur'un meşruyet için Moğol soyuna kendini dayandırması sonrası kurduğu devletin 1370 yılında Kert hakimi Gıyaseddin Pir Ali ile girdiği mücadeleyi kazanmasıyla Afganistan'daki Herât'ı ele geçirdiğini belirtir. Timur'un Herât'ı alması sonrasında Farah vilayetine yöneldiğini ve Emir Melik Celaledin'den şehri teslim aldıktan sonra Sistan'a gittiğini geniş bir şekilde ifade etmektedir. Eserde yine Timur'un Nuristan, Pencşir, Kâbil'e seferlerinin olduğunu belirten yazar Timur'un ölümü sonrasında ise Afganistan şehirlerinde yeni bir düzenin başladığını ifade eder. Timur'un ölümü sonrası iktidara geçen Şahruh döneminde Afganistan'ın Herât şehri Timurluların başkenti olmuştur. Herât'ın başkent olması ile bu bölgenin çehresi değişmiş, burası dönemin merkezi olmuştur. Eserde Şahruh, Ebu Said ve Hüseyin Baykara'nın iktidarlarında Afganistan şehirlerinin siyasi, sosyal ve kültürel durumlarını geniş bir şekilde izah eden yazar Timurlu dönemde pek çok alim, bilgin, sanatçının faaliyetlerine de değinmiştir (Ğubar, I, 1394, s.317-356).

Birinci cildin on birinci faslında “*Tecziye ve İnhitat-ı Kışver der Eser-i Nüfuz-ı Devletha-yı Harici ve Mübareze-i Merdum-ı Afganistan (Ez Karn-ı Şanjdeh ta Karn-ı Hijdeh-i Miladi)*” / “*Ülkenin Yabancı Devletlerin Etkileri Sonrasında Ayrışıp Bozulması ve Afgan Halkının Mücadeleleri*” başlığı altında ise Babürlüler, Özbekler (Şeybailer), Safeviler'in siyasi iktidaları ile sonrasında Afganistan'da başlayan parçalanma sürecindeki sosyal durum geniş bir şekilde kaleme alınmıştır. Babürlü ve Safeviler arasında sürekli el değiştiren Batı Afganistan topraklarına dair süreçleri değerlendiren yazar Doğu ve güney cephesinde özgürlük mücadelesine girişen Afgan halkı ile Kandehar'da Hoteki yönetiminin tesisi ile batı cephesinde ise özgürlük mücadelesi veren ve Herât merkezli mahalli bir idare tesis eden Abdalilerin yönetimlerine dair bilgiler verilmiştir. Bu bölüm Nadir-i Afşar'ın Afganistan'daki faaliyetlerinin izah edilmesi ile tamamlanmıştır (Ğubar, I, 1394, s.357-450).

Birinci cildin on ikinci faslında “*Afganistan der Karn-ı Hijdeh ta Karn-ı Bistom*”/“*18. yy'dan 20. yy'la Kadar Afganistan*” başlığı altında ise Babürlü Devleti ve Safevilerin Afganistan'daki

mücadelelerinin sonucu olarak sıklıkla el değiştiren batı Afganistan topraklarında Gılzaylar ile Abdaliler'in taraf seçimleri ve İran'daki Nadir Şah'ın ölümü sonrasında Kandehar'ı ele geçirmesinin ardından Abdali reisleri tarafından hükümdar ilan edilen Ahmed Şah Dürrani'nin (1747-1773) iktidarı ve onun Afganistan'ın yeniden inşasındaki faaliyetlerine, Timur Şah Dürrani (1772-1793), Zaman Şah (1793-1800) ve Dost Muhammed Han'ın iktidarlara ve Rus-İngilizlerin bu coğrafyada nüfuz elde etme çabalarına, İngilizlerin Afganistan saldırıları ve Afgan halkının onlara karşı direnişleri (1839-1842), Emir Ali Şir Han'ın (1863-1879) iktidarını da içerisine alan otuz yıllık mütareke döneminde Afganistan (1843-1878), İngilizlerin ikinci defa Afganistan'a saldırıları ve Afgan halkının mücadeleleri (Kasım 1878'den Ağustos 1880'e kadarki süreç) ile Abdurrahman Han'ın (1880-1901) ve reformistlerin faaliyetleri ile birlikte iktidara gelen Habibullah Han (1901-1919) dönemleri ile 1919'da Bağımsız Afganistan'ın kuruluşunu ilan eden Emanullah Han'ın (1919-1929) siyasi iktidarı bu bölümde geniş bir şekilde izah edilmiştir.(Ğubar, I, 1394, s.451-1104). Eserin birinci cildi kaynakça ile tamamlanmaktadır (Ğubar, I, 1394, 1105-1111).

Tek baskı olarak hazırlanan elimizdeki kitabın ikinci cildi bir önsöz, dört fasıl, ekler ve yazarın faaliyetlerini anlatan yazılardan oluşmaktadır.

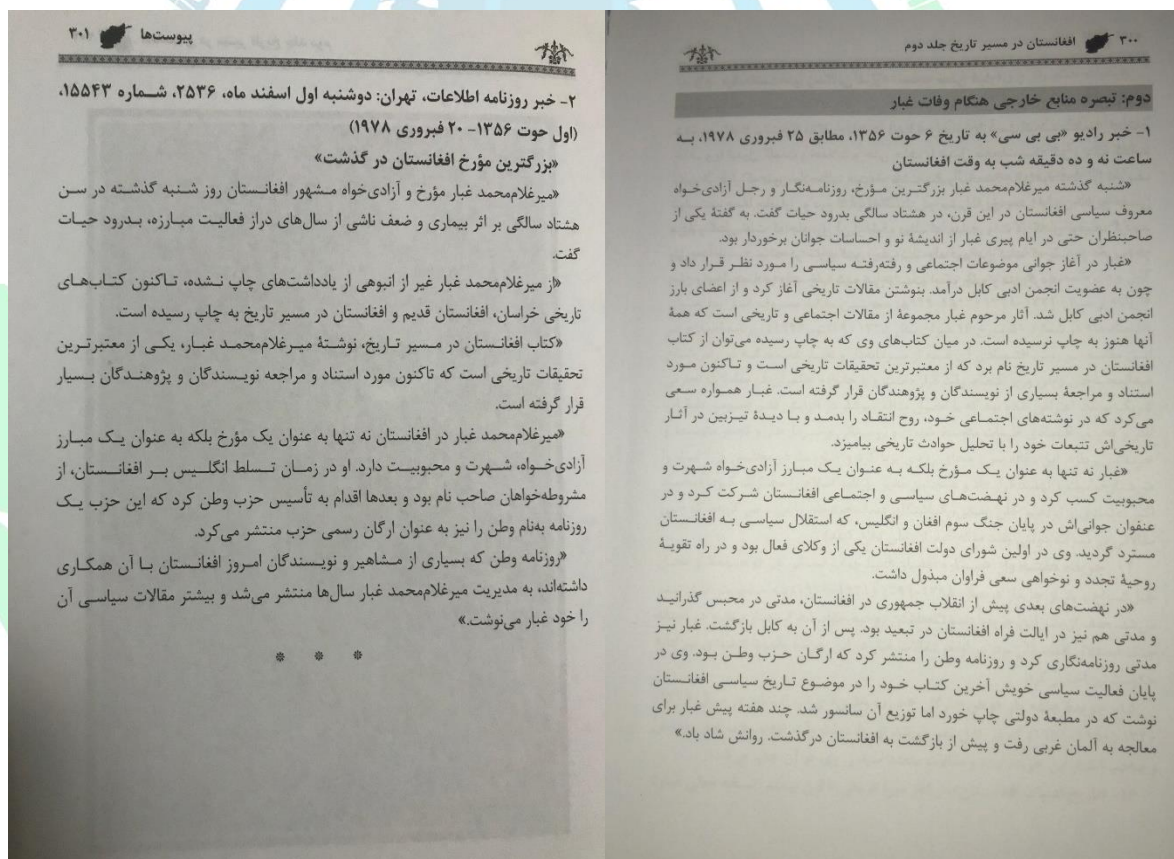
İkinci cildin birinci faslında “*Bakiye-i Aksülamel-i İrticai, Şemsi 1308, 13 May 1929-10 October 1929*” / “*13 Mayıs 1929-10 Ekim 1929 Arası Dönemde Meydana Gelen İrticai Hareketlerin Yansımaları*” başlığı altında Emanullah Han hükümetinin Afganistan'dan ayrılmasından sonra Habibullah Kalakani hükümetine karşı oluşan tepkiler ve bunun neticesinde onun hükümetinin düşüşü sürecinde yaşanan gelişmeler detaylı olarak izah edilmiştir (Ğubar, II, 1394, s.5-22).

İkinci cildin ikinci faslında “*İstikrar-ı İrticai ve İhtinaf ve Mübarezat-ı Merdum Zıd-ı An: Şemsi 1308-1312 (Der Zaman-ı Saltanat-ı Nadir Şah: 16 October 1929-8 November 1933)*” / “*Nadir Şah'ın iktidarı: 16 Ekim 1929-8 Ekim 1933*” başlığı altındaki bu bölmede Nadir Şah'ın kim olduğu, saltanatı nasıl ele geçirdiği ve bu dönemde hükümetin siyasi, idari, ekonomik, eğitim başta olmak üzere pek çok konudaki iç ve dış siyaseti, anayasa, Nadir Şah'a karşılık başlayan halk hareketleri, aydınların rolleri, basın yayın faaliyetleri başta olmak üzere o dönem Afganistan'daki karışık ortam ve Nadir Şah'ın öldürülmesine kadar süreç detaylı bir şekilde izah edilmiştir (Ğubar, II, 1394, s.23-168).

İkinci cildin üçüncü faslında “*Devam-ı Mutlakiyet ve İstibdad Şemsi 1312-1320 (Der Zaman-ı Hükümet-i Mahmud Haşim Han 1933 November-1942 May)*” / “*Mahmud Haşim Han'ın iktidarı Kasım 1933-Mayıs 1942*” başlığı altındaki bu bölmede ise Nadir Şah'ın ölümünden sonra Afganistan'daki beklenmedik gelişimleri meydana getirmiş ve onun ölümü sonrası siyasi, sosyal ve iktisadi anlamda pek çok değişim yaşanmıştır. Bu bölümde Nadir Şah'ın ölümünden sonra 1942 yılına kadar olan siyasi iktidarlar ve ile onların iç ve dış siyasetleri ile birlikte ikinci dünya savaşı döneminde Afganistan'ın durumu izah edilmiştir (Ğubar, II, 1394, s.169-222).

İkinci cildin dördüncü faslında “*Tağvir-i Evza-yı İctimai ve Mübarizat-ı Siyasi Demokratik ve Milli 1320-1332 Şemsi (Der Zaman-ı Hükümet-i Şah Mahmud Han 1942 May- 1903 September)*”/ *Şah Mahmud Han’ın Mayıs 1942-Eylül 1903 Hükümeti*” başlığı altındaki bu bölmede ikinci dünya savaşı ve sonrasındaki gelişimler Afganistan ekonomisinde bir buhran meydana getirmiş ve bu durum sonrasında pek çok değişimi de etkilemiştir. Özellikle ekonomik kriz ile birlikte siyasi anlamda iktidarda değişimler yaşanmıştır. Bu bölümde ikinci dünya savaşından 1949-1951 seçimlerine kadar geçen süreçteki siyasi iktidarın Amerika, İngiltere, Pakistan başta olmak üzere pek çok devlet ile olan ilişkileri ve bunun Afganistan’ın iç ve dış siyaseti üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ayrıca bu dönemde Vatan ve Halk Patileri başta olmak üzere kurulan siyasi partiler ve bunların Afganistan’daki çekişmeli süreci ve faaliyetleri de detaylı olarak izah edilmiştir (Ğubar, II, 1394, s. 223-288).

Ekler kısmında yazara ait çalışmalar ve onun ölümünün yurt dışındaki yansımalarına dair yazılar ve kendisine ait bir görsel eklemiştir (Ğubar, II, 1394, s. 289-302).

Mir Gulam Muhammed Ğubarın ölümü üzerine Afganistan dışında basında yer alan bazı haberler olmuştur. Yukarıda görülen ilk görselde Tahrân'daki İtlaat Gazetesinin “*Afganistan’ın en büyük büyük Tarihçisi öldü*” başlığıyla haberi verilmiştir. İkinci görsel ise Radyo BBC tarafından “*Afganistan’ın bu yüzyıldaki en büyük tarihçisi, gazetecisi ünlü özgürlük savaşçısı geçen hafta 80 yaşında vefat etti*” haberi yayınlanmıştır (Ğubar, II, 1394, s.300-302)

4. Eserin Muhtevasının Eleştirel Değerlendirilmesi

Bu eser Afganistan, tarihin seyrinde en önemli çalışmalardan biri olup modern Afganistan'ın tarihine ışık olan önemli bir çalışmadır. Eser bilimsel içeriklere, düzenli, akıcı bir üslupla kalemle yazılmış ve eserin okuyucular açısından Afganistan tarihinin olumlu veya olumsuz durumunu daha iyi anlayabilmesi için karşılaştırmalarda da bulunduğu kapsamlı analizlere sahiptir.

Eserin içerik açısından zenginliğinin yanı sıra entelektüeller ve bilim insanları arasında en popüler kitap haline gelmesinde yazarın ulus devlet inşasındaki milliyetçi özelliğine bağlı olarak siyasi iktidarlara karşı anayasal özgürlük ve demokrasiyi savunan yönlerinden dolayı defalarca hapis yatmasına sebep olan siyasi baskılara maruz kalmasının da etkileri bulunmaktadır. Kitabın yayınlandıktan sonra dönemin hükümeti tarafından tutuklanması ve yayınlanmasına izin verilmemesi gibi etmenler ve de Afganistan'da özgürlük taraftarı olan entelektüellerin sayısının arttığı bir ortamda yasaklanması insanların zihninde kitaba ulaşma konusunda teşvik edici bir neden olmuştur. İnsanların yasaklı kitabın içeriğine ulaşma düşüncesi kitabın ilk çıktığı dönemlerde popülatesinin artmasının nedenleri arasındadır. Kitabın yasağının kalktığı 9 Haziran 1978 tarihinde birkaç gün içinde üç bin adet satılmış ve baskısı tükenmiştir.

Bu kitap tarihin ilk dönemlerinden Zahir Şah'ın iktidarına kadar olan modern çağa kadar olan geniş süreçteki Afganistan tarihini bilimsel yöntemlerle anlatan kapsayıcı bir eser olup bazı eksiklikleri de bulunmaktadır. Bu eser metodoloji ve tarihsel analizlerde bir takım eksiklikler taşımış olsa da dönemin Afganistan'ında yeterli kaynak olmamasına rağmen sistematik bilgi aktarımı yaptığı için kıymetlidir. Kitaptaki eksiklik olarak bir bütün olarak değerlendirildiğinde dipnot diye ifade ettiğimiz bilimsel atıflarda bazı yerlerde kitapların adı parantez içinde verilmiş iken bazı yerlerde ise numaralandırmalar yapılmış ve son bölümde tüm künye verilmiştir. Bu durum bilimsel bir bütünlük vermesi açısından eksik yönlerindendir.

Eserdeki diğer bir önemli eksiklik ise genel anlamda doğu toplumlarında görülen yerelleştirme ve tarihsel süreci kendi kimliklerine bağlamadan kaynaklanan tarihsel süreci aktarmalarıdır. Yazar sadece o dönemde hangi siyasi hâkimiyet var ise o döneme dair başlık ile vererek geçmiştir. Yazar bu devletlerin bazılarını işgalci bazılarını ise yerel hanedanlıklar olarak ifade etmiştir.

Eserdeki siyasi hâkimiyet dönemlerden sonra aktardığı bölümlerdeki diğer bir eksiklik modern Afganistan'ın kuruluşundan sonraki süreçte bu coğrafyadaki İran, Hindistan ve Türkistan'daki siyasi hâkimiyetlere dair siyasi iktidarlara ve Mevlana Celaleddin, Biruni, Seyyid Cemalleddin Astarabadi gibi evrensel şahsiyetleri sadece Afgan olarak değerlendirmesidir. O, kendi tezine aykırı olarak bu önemli şahsiyetleri dünyanın ortak değeri olarak gören Türkiye ve İran gibi ülkelerdeki yazarları da eleştirirken Afgan milliyetçiliği yapmaktadır.

Afgan tarihçilerinin temel problemi mevcut siyasi sınırlara varsayımsal bir isim koymalarıdır. Ğubar ülkenin geçmişi için bir isim bulmaya ve tarihi buna uyarlamaya çalışmıştır. Ancak söz konusu isimlerin bu ülke adı olarak tarihsel gerçekliği bulunmamakta olup daha ziyade efsanelerdir. Modern Afganistan'ın inşa sürecinden sonra pek çok tarihçi gibi Mir Gulam Muhammed Ğubar'ın da "Ariyana" ve "Horasan"ı Afganistan olarak zikretmesidir. Ancak hiçbir zaman bu isimlerde devletler kurulmamış bu noktalar sadece coğrafyayı tanıtan isimler olmuştur. Yazar aslında bu terimleri kullanırken geçmiş ve gelecek arasında bağ kurarak bütünsel bir Afgan tarihi yaratma gayesine girmiştir. Eserdeki önemli eksikliklerden biri de örneğin Horasan ve Maverâünnehir gibi bölge isimlerinin geniş kapsamlı kullanılması yerine buraların sürekli Afganistan olarak kayıtlara geçirmesidir. Hâlbuki Horasan bölgesi sadece Afganistan topraklarını kapsamamakta olup daha geniş bir coğrafyayı içermektedir.

Mir Gulam Muhammed Ğubar, kuşkusuz Afganistan tarihi çalışmaları açısından önde gelen şahsiyetlerdendir. Afganistan'da kalabalık ve tanınmış bir ailenin çocuğu olmasından dolayı almış olduğu eğitimin de etkisiyle siyasi ve kültürel çalışmalara katılmış ve gençlik dönemlerinde özellikle de modern Afganistan'ın kuruluşundaki en önemli şahsiyetlerden olan Amanullah Han dönemi başta olmak üzere devlet dairelerinde etkin olarak görev alması gibi etmenler de onu diğer tarihçilerden ayırmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse eksiklikleri ve kullanılan üsluptaki farklılıklara rağmen ülkemizde Afganistan tarihi çalışması yapacak araştırmacılara kıymetli bilgiler veren ve kullandığı sade ve anlaşılır dil ile kolaylıklar sağlayan önemli bir bilimsel çalışmadır.

Sonuç

Asya coğrafyasının stratejik noktalarından biri olan Afganistan tarih boyunca farklı siyasi hâkimiyetlerin kurulduğu coğrafya olmasının yanı sıra pek çok âlim, sanatçı, bilim adamı, mütefekkir, zanaatkâr ve devlet adamı başta olmak üzere tarihi süreç içerisinde pek çok entelektüel insanların yetiştiği bir coğrafya olmuştur. Bu şahsiyetlerden biri olan Mir Gulam Muhammed Ğubar gerek yazdığı eserler ve çıkardığı dergiler gerekse de kurduğu siyasi parti ve dernekler ile devlet idaresinin pek çok noktasında görev alarak her türlü siyasi baskılara rağmen daima halkın tarafında yer alan entelektüel bir şahsiyet olmuştur. Pek çok eser kaleme alan Mir Muhammed Ğubar'ın bilinen ve farklı ülkelerde neşredilen çalışması olan *Afganistan Der Mesir-i Tarih (Tarih Yolunda Afganistan)* adlı kitabı Afgan ve Afganistan tarihi çalışmaları ile ilgilenen araştırmacılar için kıymetli bir kitaptır. Hali hazırda Afganistan tarihi ile ilgili ülkemizde sınırlı sayıda eser olmasına rağmen bu eser gerek muhtevası gerekse de hacim bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışma Afganistan ve bu coğrafyadaki şehirlerinde kurulan hâkimiyetler başta olmak üzere yapılan araştırmalarda

doldurduğu bu boşluk sebebiyle yayımlandığı tarihten itibaren Afganistan tarihi için önemli bir başvuru eseri olmuştur.

Eserin Afganistan'ın tarihi coğrafyasından başlayarak günümüze kadar olan geniş dönemi içeren siyasi, sosyal, askeri ve iktisadi özellikleri bir arada tutan bütünsel özelliği eserin ehemmiyetini daha da arttırmaktadır. Farsça kaleme alınan ve akıcı bir dil ile yazılan bu çalışma ülkemizde özellikle Afganistan'daki Türk tarihinin bu coğrafyadaki izleri üzerinde araştırma yapan bilim insanlarına da kolaylık sağlamaktadır. Ancak Afganistan coğrafyası ve şehirlerine uzun süre idarecilik ederek burayı yöneterek şekil veren Türkler ve Türk tarihi açısından olan kısımları incelenirken farklı gözle tahlil etme gerekliliği verilen bilgilerin bir kısmının çalışılan siyasi tarihin hangi dönemi ise o dönemin ana kaynaklarından teyit edilmesi de göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Adamec, L. W.(1997). *Historical Dictionary Of Afghanistan*, Asian/Oceanian Historical Dictionaries. No.5. London: The Scarecrow Press.
- Arya, R. (2007). “Mir Ğulam Muahmemd Ğubar”. *Maarif-i Rical-i Umde-i Afġani Der Meşrutiyet-i Evvel ve Devvom be Münasebet-i İstiklal-i Afganistan*. <https://www.esalat.org>.
- Aybudak, U.(2022). “Afganistan Modernleşmesi ve Emanullah Han Dönemi”, *Asya Studies*, S.21.
- Çelikkilek, A. M. (2023). *Afganistan'da Modernleşme Çabaları (1834-1919)*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Dames, M. L. (1993). “Efganistan”. *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*. C.IV. İstanbul: MEB Yayınları.
- Dasthi, Z.(2021). “ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi İle Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C.5. S.2.
- Durak, N. (2002). “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler”. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*. (Yay. Haz.. Ali Ahmet Beyoğlu). İstanbul: TATAV Yayınları.
- Durak, N.(2013). “Geçmişten Günümüze Afganistan'daki Türkler”. *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.
- Durak, N.(2021). *Hazaralar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Erol, M.S.-Başaran, D. (2021). “Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri”. *Demokrasi Platformu Dergisi*, 10.(35).
- Esmail, K. (2020). “Kitab-ı Afganistan Der Mesir-i Tarih”. <https://rahparcham1.org>.
- Fletcher, A.(1965). *Afghanistan Highway of Conquest*. New York: Cornel University Press.
- Fox, E. F.(1943). *Travels in Afghanistan 1937-1938*. New York: American Book-Statford Press.
- Ferheng, M. M. S. (1380). *Afganistan Der Penc Karn-ı Ahir I-II*. Tahran: Müessese-i İntişarat-ı İrfan.

- Griffiths, J. C.(1967). *Afghanistan*. New York: Cambridge University Press.
- Güdül, S.-Labib Raof, F. (2020). “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun’un Anahtarı: Afganistan”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. C.4. S.2.
- Ğubar, M. Ğ. M.(1394). *Afganistan Der Mesir-i Tarih I-II*. Kâbil: İntişarat-ı Serur Sadat.
- Hatunoğlu N. (2022), “Kitap Tanıtımı:Tarihsel Süreçte Afganistan Adlı Eser”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1.
- Hussainzade, B.A. (1386). “Siyomin Sal-i Dergüzeşt-i Muhamemd uabr Müverih-i Afğan”.
<https://www.bbc.com/persian/afghanistan>.
- Jones, P. S. (1956). *Afghanistan Venture*. Texas: The Naylor Company.
- Karimov, H. (2021). “Rusya ve İngiltere Arasındaki Büyük Oyun’un Doruk Noktası: Kuşku Savaşı”.
Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi. C.3, S.6.
- Kohi, S.H. (2021).“Critique of Afghanistan in the Course of History”. *Bullitin of History*. S.3.
- Konuk, O. (2022). “Büyük Oyun Bağlamında Afganistan’a Tarihi Bir Bakış”,*Atatürk Stratejik Araştırmaları Enstitüsü Bülten Türkistan Özel Sayısı*. S.5.
- Konukçu, E. (2001). “Hindistan’da Türkler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I (1)*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık.
- Macmunn, LT. G. S. G. (1929). *Afghanistan from Darius to Amanullah*. London: Neill&Co.
- Özel, C. (2019). *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*. Ankara: Orion Kitapevi.
- Mohammadi, A.(2014). “Afganistan’ın Modernleşmesinde Türkiye’nin Rolü”. *Turkish Studies*. C.5.
- Refi, H.(1378). *Tarih-i Fişurde-yi Afganistan*. Peşaver: İntişarat-ı İdare.
- Saray, M. (1987). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Saray, M. (1998). “Afganistan”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. I. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”.
Avrasya Etüdları. C.34. S2.
- Tazefidan, K. (2021). “Sosyolojik Açından Güvenlik Kavramını Yeniden Okumak: Küreselleşme, Göç, Covid-19 ve Farklılaşan Güvenlik Algısı”. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*. S.6.
- Tazefidan, K. (2023). “Toplumun Cemaatten Cemiyete Dönüş Süreci: Modernite Ekseninde Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13.S.2.
- Tazefidan, K. (2025). *Türkiye’de Batılılaşma Ziya Gökalp ve Niyazi Berkes Örneği*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Wilber, D. N. (1962). *Afghanistan its People its Society its Culture*. New York: Hraf Press.
- Yazarsız (1937). *Hudud al-Alam, The Regions of The Word A Persian Geograpy 372-A.H 982A.D.* (ing. çev. V. Minorsky). London: Luzac&Company Ltd.
- Yazıcı, O. (2001). *Modern Afganistan’ın Kuruluşu 1834-1922*. Malatya: Mengücelli Yayınları.

Yiğit, H. Ç. (2014). *XVI. Yüzyılda Kandahar*. Malatya; İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

